

1.4. Aspazija un sieviešu literārā tradīcija

Zita Kārkla

Apskatot sieviešu devumu literatūrā sieviešu literārās tradīcijas kontekstā, uz viņu rakstīto iespējams paskatīties atšķirīgi. Tā vietā, lai aizmirstās, noklusētās, marginālās rakstnieces uztvertu kā kļūmi vai kuriozu un viņu tekstus kā neveiksmīgus mēģinājumus rakstīt dominējošo vēstījumu vīriešu auditorijai, šīs rakstnieces un viņu tekstus iespējams aplūkot kā piederīgus lielākai grupai – sieviešu literārajai tradīcijai, un otrādi, – ieraudzīt tradicionāli atzītās jeb “lielās rakstnieces”, tai skaitā arī Aspaziju, nevis kā nejaušus ģēnījumus sieviešu vidū, netišus talanta uzzībsnījumus vīriešu dominējošajā tradīcijā, bet gan kā daļu no daudz lielākas un visādā ziņā daudzveidīgas rakstošo grupas.

*Bet kad nau vēl patstāvīgas sievietes kultūras, tad tagad kopkultūru nevar nemaz radīt,
jo nau divu līdzīgu spēku. (Rainis)*

*.. kas gan ir sieviete? Esiet droši, ka es to nezinu. Nedomāju, ka jebkurš to var zināt.
Nedomāju, ka jebkurš to zinās, līdz viņa būs sevi izteikusi visās mākslās un visās profesijās,
kas pieejamas cilvēku spējam. (Virdžīnija Vulfa)*

Virdžīnija Vulfa, uzdodot jautājumus par to, kas sievietēm traucē un kas palīdz rakstīt un piedalīties literārajā procesā, apcerējumā “Sava istaba” (1929) dod impulsu domāt arī par sieviešu literāro tradīciju jeb sieviešu rakstību kā atšķirīgu, īpašu kategoriju (Vulfa 2002). Ja Vulfa aplūko sievietes tiesisko, ekonomisko un sociālo statusu kā iemeslus tam, kādēļ pagātnē nav rakstnieču sieviešu, tad anglo-amerikāņu feministes 20. gadsimta 60./70. gados, turpinot diskusiju par sieviešu tradīciju literatūrā, pievēršas sievietēm, kuras ar atšķirīgiem panākumiem gan ir rakstījušas, taču dažādu iemeslu dēļ pazudušas no literatūras vēstures, un viņu darbi ir aizmirsti, nav novērtēti vai arī tikuši vērtēti, kā normu izmantojot patriarhālās mērauklas. Kādi iemesli bijuši sieviešu vārdu dzēšanai no literatūras vēstures un kādi nosacījumi bijuši sieviešu vārdu ierakstīšanai literatūras kanonā? Kādu vietu sieviešu rakstītais ieņēmis pastāvošajā vērtību sistēmā? Kāda bijusi rakstnieču vieta literatūrā? Par ko viņas rakstīja? Kā literatūrkritika vērtēja viņu uzrakstīto? u. tml. Meklējot atbildes uz šiem jautājumiem, ginokritiķes³⁹ cēla

³⁹ Jēdziens “ginokritika” apzīmē rakstnieču sieviešu radīto tekstu izpēti, pievēršoties tādiem jautājumiem kā sieviešu radošuma psihodinamika jeb dinamiskās attiecības starp apziņas un zemapziņas motivācijām, kas saistītas ar sieviešu jaunradi; lingvistika un sieviešu valodas problēma; individuāla vai kolektīva sieviešu literārās karjeras trajektorija; literatūras vēstures un konkrētu rakstnieču un viņu literāro darbu studēšana, kā arī sieviešķās rakstības atšķirīguma teoretizēšana, meklējot tā izpausmes sieviešu radītajos tekstos.

gaismā pazudušās jeb aizmirstās autore, popularizējot viņu pazaudētos, aizmirstos vai nekad npublicētos darbus un tādējādi ierakstot šīs rakstnieces literatūras vēsturē.

Ginokritiķes norāda uz to, ka tieši sabiedrībai jeb sociālajam faktoram, nevis bioloģijai vai psiholoģijai, ir izšķiroša loma gan sieviešu atšķirīgajā pasaules uztverē, kas izpaužas arī viņu literārajos darbos, gan arī vietā, kāda rakstniecēm tiek ierādīta literatūras vēsturē. Tādēļ, meklējot īpašu sieviešu tradīciju literatūrā, ginokritiķes rosina aplūkot rakstnieces kā atsevišķu grupu nevis tādēļ, ka viņas raksta līdzīgi vai uzrāda kādas īpašas sievišķas stilistiskās līdzības, bet gan pieņemt, ka rakstniecēm ir kopīga vēsture, kas ietver tādas sarežģītus aspektus kā sievietes statusa sociālo un politisko izmaiņu ietekme uz individuālām rakstniecēm, kā arī sakarības, kas veidojas starp rakstnieču stereotipizēšanu un viņu mākslinieciskās brīvības ierobežošanu. (Showalter 1999, 12) Jāņem vērā, ka sieviešu literāro tradīciju nav iespējams nošķirt kā autonomu un vienotu, jo rakstnieces reizē pārstāv vairākas tradīcijas. Taču, pievēršot uzmanību sieviešu dzīves un viņu tekstu saskares punktiem, sieviešu literārās tradīcijas meklējumi ļauj rekonstruēt sieviešu literatūras vēsturi, tā padarot sievietes redzamas un viņu dažādās balsis literatūrā dzirdamas. Aplūkojot sieviešu devumu literatūrā sieviešu literārās tradīcijas kontekstā, uz sieviešu rakstīto iespējams paskatīties no jauna skata punkta – tā vietā, lai aizmirstās, noklusētās, marginālās rakstnieces uztvertu kā kļūmi vai kuriozu un viņu tekstus kā neveiksmīgus mēģinājumus rakstīt dominējošo vēstījumu vīriešu auditorijai, šīs rakstnieces un viņu tekstus var aplūkot kā piederīgus lielākai grupai – sieviešu literārajai tradīcijai, un otrādi, – ieraudzīt tradicionāli atzītās jeb “lielās rakstnieces”, tai skaitā arī Aspaziju, nevis kā nejaušus ģēnījumus sieviešu vidū, nejaušus talanta uzzibsnījumus vīriešu dominējošajā tradīcijā, bet gan kā daļu no daudz lielākas un visādā ziņā daudzveidīgas rakstotošo grupas.⁴⁰

Aspazijas pirmajā biogrāfijā, kas iespiesta “Saimnieču un zelteņu kalendārā 1895. gadam”, savā veidā ir iezīmēta sieviešu literārā tradīcija, salīdzinot

⁴⁰ Rakstnieču pašu attieksme pret sieviešu literāro tradīciju ir dažāda, bet, kā secina Sandra Gilberta, sieviešu autorību bieži raksturo apvainošanās un protests. Strādājot pie antoloģijas “The Norton Anthology of Literature by Women”, Gilberta un Gubāra saņēma ziņu no divām atzītām dzejniecēm, ka viņas vēlas, lai antoloģijā tiktu norādīts, ka viņas nepiekrīt sieviešu literārās tradīcijas konceptam; cita zināma autore savukārt vēlējās, lai autore publicē paziņojumu, ka viņa kategoriski atsakās piedalīties un dot savus darbus antoloģijai, kas trivializē literārus jautājumus. Gilberta norāda, ka nav zināms neviens līdzīgs gadījums, kad vīrieši būtu protestējuši tikt iekļauti antoloģijās, kas sastāv tikai no vīriešu autoru darbiem, kāda ir bijusi lielākā daļa antoloģiju, un nevienam vīrietim nav pat prātā ienācis uztraukties par to, ka šādas antoloģijas (ar lielākoties vīriešu darbiem) būtu “apvainojums literatūrai” un apvainojums “cilvēka kā vīrieša identitātei”. (Gilbert 2013, 37)

Aspaziju ar pirmo latviešu prozaiķi sievieti **Mariju Valdemāri-Medinsku**⁴¹ (1830–1888), par kuru Līlija Brante raksta kā par rosīgu domātāju un sieviešu jautājuma risinātāju. (Brant 1931, 39)⁴² Tiek salīdzināta gan Medinsku Marijas un Aspazijas rakstība, gan viņu biogrāfijas. Rakstītājs uzrāda kopīgo abu rakstnieču likteņos, iezīmējot to, ka rakstnieces vieno īpaša vēsture jeb noteikta vieta – sievietes vieta – sabiedrībā:

Skūķis [Aspazija. – Z. K.], vēl ļoti jauns būdams un neko nezinādams no pasaules, domāja, ka varbūt arī būs labi, kad apprecēsies. Bet diemžēl tā nebija vis. (Dīvaini! Ir šai ziņā Aspazijas liktens daudzī līdzinājas Medinsku Marijas liktenim!) (citēts no Viese 1977, 61)

Salīdzinot abu rakstnieču daiļradi, autors gan Medinsku Mariju, gan Aspaziju atzīst par ievērojamām rakstniecēm,⁴³ un, lai izteiktu augstāko novērtējumu viņu rakstītajam, atkārtoti izmanto apzīmējumu “vīrišķs”:

Iz Aspazijas ražojumiem dveš pretim bagātīgi apdāvināts, spēcīgs dzejisks gars, kupla fantāzija un vīrišķa sparība centienos. Gluži tāda pate vīrišķa dūšība sastopama nel. Valdemāra māsas rakstos. (citēts no Viese 1977, 60)⁴⁴

Šāds apzīmējums liecina gan par to, ka kritika ir nevis neitrāla vai universāla, bet kultūras noteikta, gan arī par to, ka, iesaistoties rakstniecībā, sievietes rakstnieces pārkāpj patriarhālās sabiedrības normu robežas, – rakstniecība tā laika sabiedrībā tiek uztverta kā vīriešu darbības joma, kurā sievietes centieni uzlūkoti kritiski. Tādēļ, lai “attaisnotu” šādu pārkāpumu, rakstniecēm piedēvē vīrišķību.

Domājot par sievietes vietu literatūrā 19. gadsimta beigās un viņas iespējām rakstīt, Medinsku Marija vēstulē Āronam 1879. gadā raksta:

Nevaram noliegt, ka sievietēm vieniem, no dažādiem sadzīves pinekļiem saistītiem, grūtāki tāds stāvoklis sasniedzams, ka varētu ko ievērojamu rakstīt, – un, ja nu no tautiešu puses ne pamudināšanas, bet drīzāk zobošanās gaidāmas, tad arī reti kāda iedrošināsies savu balsi pacelt [...]. (citēts no Zelče 2007, 152)

⁴¹ Plašāk par Medinsku Mariju sk. V. Zelče 2007, 143–165. lpp.

⁴² L. Brante raksta: *Medinsku Marija ir viena no pirmajām latviešu sievietes garīgās apziņas un centienu veidotājām latviešu rakstniecībā, sevišķi izceļot viņas priekšvārdus stāstiem “Ozols, viņa dzīve un gals” (1872) un “Zemnieks un muižnieks” (1877), kuros rakstniece dzīvos un dedzīgos vārdos skar sievietei tuvu jautājumus. (Brant 1931, 41)*

⁴³ *Pirmā gada gājumā cien. lasītājas iepazīnās ar mūsu pirmo ievērojamāko rakstnieci – nelielā Medinsku Mariju, kā otra ievērojamākā latviešu rakstniece uzskatāma – Aspazija. (citēts no Viese 1977, 59)*

⁴⁴ Saulcerite Viese atzīmē, ka šeit Aspazijas daiļrades vērtējumā īpaši izcēlta “vīrišķas dūšības” līnija ir zīmīga ar to, ka tādējādi jaunstrāvnieciskā kritika uzbrūk pseidotautiskās literatūras raudulībai un varoņu nevarībai. (Viese 1977, 65) Šajā salīdzinājumā sievietes rakstība, kas vērtēta kā vīrišķa ir pārāka par vīriešu sentimentālo rakstību (kuru arī iespējams apzīmēt kā sievišķu). Āronu Matiss, ar kuru Marija Medinska sarakstās no 1879. līdz 1883. gadam, pozitīvi vērtējot rakstnieces tekstus, atzīmē, ka viņa uzdriesties ķerties pie īsti vīrišķīga varoņa un darba, kamēr latviešu rakstnieki vīrieši pārlietu bieži apraksta sentimentālus niekus. (Kusiņa 2013, 63)

Vēstulē Medinska runā gan par “savas istabas” trūkumu, gan arī par grūtībām sievietei iedibināt autoritāti literārās aprindās. Arī Aspazija autobiogrāfijā “Mana dzīve” apraksta savu cīņu par sieviešu jautājumu:

Bija jācīnās arī pret “labāko aprindu” nicīgiem zaimiem, ko tās vērsa gan pret mani, gan arī pret katru citu sievieti, kas sapņoja par kalpošanu tautas augstākai garīgai kultūrai. Šī cīņa prasīja daudz spēku un daudz zināšanu. (Aspazija 1988b, 356)

Abas autore runā par sievietes situāciju Latvijā 19. gadsimta beigās. Atsaucoties uz Eleini Šovalteri (*Elaine Showalter*), lai definētu veidus, kādos sieviešu pašapziņa parādās literatūrā, ir svarīgi aplūkot rakstnieci viņas laikmeta sieviešu situācijas kontekstā, kā arī attiecībā pret citām rakstniecēm literatūras vēsturē jeb, citējot Virdžīniju Vulfu:

Neparastā sieviete ir atkarīga no parastās sievietes. Tikai tad, ja mēs zinām, kādi bija caurmēra sievietes dzīves apstākļi – viņas bērnu skaits, vai viņai bija pašai savi līdzekļi, vai viņai bija pašai sava istaba, vai viņai kāds palīdzēja rūpēties par ģimeni, vai viņai bija kalpi, vai daļa no mājas darbiem bija viņas pienākums – tikai tad, kad mēs saprotam parastās sievietes dzīvesveidu un iespējamo dzīves pieredzi, mēs varam vērtēt neparastās sievietes rakstnieces panākumus vai neveiksmes. (citēts no Showalter 1999, 9)

Latvijā 19. gadsimta beigās sievietes tika izprecinātas pret savu gribu, viņu izglītības iespējas bija ierobežotas un gara spējas – apšaubītas.⁴⁵ Situācija sieviešu izglītības jomā ietekmēja arī sieviešu ienākšanu vai neienākšanu rakstniecībā, kā arī viņu darbos skarto tematiku. Aspazija par sieviešu izglītības jautājumu runā vairākos darbos, tai skaitā arī lugā “Neaizsniegts mērķis” (1895).⁴⁶ Par sievietes izglītības situāciju raksta arī Aspazijas priekšgājēja, pirmā latviešu dramaturģe **Marija Pēkšēna** (1845–1903), kuras lugā “Gertrūde” (sarakstīta 1870, uzvesta 1877) *pirmo reizi tēlots latviešu sievietes garīgās darbinieces psihiskais un sabiedriskais stāvoklis. (Brant 1931, 43)* Kā atzīmē Linda Kusiņa, vispārinot lugas ideju, tā *vēsta par pirmajām izglītotajām sievietēm, kuras nespēja iekļauties sava laika sabiedrībā, neatrodot pielietojumu iegūtajām zināšanām. (Kusiņa 2013, 65)*⁴⁷

⁴⁵ Plašāk par sievietes tiesisko stāvokli 19. gadsimta otrajā pusē sk. Zelče 2002, 21.–26. lpp.

⁴⁶ Linda Kusiņa raksta, ka formālās izglītības trūkuma apziņa atbalsojas ne tikai pirmo latviešu rakstnieču M. Pēkšēnas un M. Medinskas-Valdemāres-Naumanes darbos un privātajā sarakstē, bet arī Aspazijas vēstulēs Rainim. (Kusiņa 2013, 27–28)

⁴⁷ Piemēram, apcerējumā “Jaunā strāva” Aspazija, atskatoties uz 19. gadsimta beigām, raksta: *Visā toreizējā lirikā atspoguļojas šādu zeltēnišu zilactiņu ideāls. No sievietes neprasīja nekādu garīgu darbību, nekādu augstāku centienu – tikai tiklība un iekšēja ģimenes dzīve – ar to visa viņas būtība bija noteikta un izsmelta. Un, ja kāda sieviete uzdrošinājās pār šo nosprausto žogu pārkāpt, uzstāties atklātībā, ar vīriešiem līdzī runāt, tad tā bij uzkrītoša, smieklīga un galu galā vēl – netikla. (Aspazija 1988b, 390–391)*

Zīmīgi, ka lugas centrā ir sieviete, kura vēlas rakstīt (iespējams, Ģertrūdes tēlā autore ierakstījusi pati sevi), un luga noslēdzas ar Ģertrūdes atbildi uz jautājumu – Kā palīdzēt vispirms savai tautai? – “*Es raudzīšu vispirms vienu skatu spēli sarakstīt un to tad sūtišu uz Rīgu Latviešu biedrībai*”. (citēts no Brant 1931, 43)⁴⁸ “Ģertrūde” sarakstīta laikā, kad vienīgā latviešu oriģinālluga bija Ādolfā Alunāna “Pašu audzināts”, tādēļ tās parādīšanās uz skatuves ir liels notikums tā laika mākslas dzīvē, turklāt kritika par šo darbu izsakās atzinīgi. Tomēr, neskatoties uz to, Pēkšēnu Marijas darbi viņas dzīves laikā palikuši rokrakstā un grāmatā nav iznākuši. Kā var secināt no Jāņa Ķelpes skopā apskata (“Sieviete latvju rakstniecībā”), šī rakstniece no literatūras vēstures ir pazudusi. (Ķelpe 1936, 8)

To pašu var sacīt arī par pirmajām latviešu dzejniecēm **Esenberģu Alidi** (Esenberģu Lizeti vai Zetiņu), kuras dzejoļi – *vienkāršās, epigrammas formā sarakstītās dzejas* – ar nosaukumu “Vaļējas lapiņas” izkaisītas žurnālā “Rota” (Ķelpe 1936, 11) un **Reinovsku Katrīnu**, kurai iznāk dzejas krājums “Latvijas jūrmalas puķītes” (1875), kas ir pirmais sievietes dzeju krājums latviešu rakstniecībā, par kuru Lilija Brante raksta: *Reinovsku Katrīnas dzejas var apzīmēt par pirmo sievietes dvēseles manifestu latviešu lirikā*. (Brant 1931, 39; 42) Taču pēc pirmā dzejoļu krājuma Reinovsku Katrīna apklust,⁴⁹ un trūkst tuvāku norādījumu gan par viņas dzīvi, gan darbu. (Ķelpe 1936, 8)

Brantes vērtējumā:

Pirmajiem sievietes darbiem rakstniecībā [Ziediņu Ievas, Esenberģu Lizetes, Freimaņu Minnas, Reinovsku Katrīnas u. c. – Z. K.] nav piešķirama liela literāriska nozīme. [...] Bet tie ir raksturīgi un svarīgi kā pirmie sievietes dvēseles un gara dokumenti. (Brant 1931, 39)

Stāsti par pirmajām latviešu rakstniecēm vēsta gan par savas vietas un laika trūkumu, gan par sieviešu izglītības trūkumu, gan par grūtībām sievietei iedibināt autoritāti literārajās aprindās. Rezultātā viņu teksti bez ievēribas paliek izkaisīti periodikā, rokrakstos, npublicēti, un pirmās latviešu rakstnieces pazūd nezināmajā, tukšumā, klusumā. Tādēļ var uzskatīt, ka Aspazija, neatrodot priekšteces latviešu sieviešu literatūrā, sāka meklēt tās plašākā apkārtnē. Aspazija raksta:

⁴⁸ Arī otrā M. Pēkšēnas drāma “Vienu stāstu!” veltīta pirmajiem latviešu sievietes literārajiem mēģinājumiem. Kā raksta Kusiņa: *Juliane, līdzīgi Ģertrūdei, savai darbībai jēgu saskata tieši tajā, ka cer ar savu uzrakstīto vienu stāstu dot ieguldījumu visas tautas garīgajā attīstībā*. (Kusiņa 2013, 66)

⁴⁹ Reinovsku Katrīnas dzejoļi gan ievietoti arī Matīsa Kaudzītes sastādītajā antoloģijā “Smaidi un asaras” (1880).

Es kāri lasīju grāmatas par sieviešu jautājumu un krāju faktus, kas parādīja sievietes lomu kultūras dzīvē. [...] Šie fakti pārpārim sagāza sieviešu emancipācijas pretinieku pasaciņu par sievietes "vieglajām smadzenēm", garīgo nespēku un nederību augstākas kultūras darbam. (Aspazija 1988b, 356–357)⁵⁰

Sevišķu vērību Aspazija pievērš rakstniecei **Žoržai Sandai** (*Lucile Aurore Dupin*, 1804–1876), par kuru uzraksta arī plašāku apcerējumu, analizējot viņas daiļradi kultūras un sieviešu emancipācijas jautājumu kontekstā. Aspazija lasa arī **Marijas Baškircevas** dienasgrāmatu, raksturojot viņu kā *ģeniālu un vispusīgi apdāvinātu krievu jaunavu, [...] brīnumbērnu un īstu gara monsturu*. (Aspazija 1988b, 357) Dejojāja, dziedātāja, gleznotāja Marija Baškirceva (1858–1884) mirst Parīzē 23 gadu vecumā, atstājot plašu dienasgrāmatu, ko raksta franču valodā kopš 12 gadu vecuma. Literatūrpētniece Ketriona Kellija (*Catrion Kelly*) Baškircevas 1892. gadā publicēto dienasgrāmatas tulkojumu krievu valodā min kā galveno katalizatoru krievu dekadences sieviešu rakstības attīstībā:

Baškircevas dzīves apraksts atklāja autori, kas ir apsēsta ar ideju par savu ģenialitāti. [...] viņa kļuva par jauno estētu varoni [...] Baškirceva kļuva par rakstnieču iedvesmotāju. (Kelly 1994, 155–156)

Iespējams, Baškircevas dienasgrāmatā arī Aspazija meklēja to, kā trūka viņai pašai – pārliecību par sievietes gara spējām. Lai arī Aspazija bija *pirmā sieviete latviešu kultūras vēsturē, kurai izdevās sevi tik spoži realizēt* (Berelis 1999, 35), viņas patība un izvēlētais ceļš, viņas domu un esības patstāvība tika apšaubīta gandrīz visā dzejnieces dzīves laikā. (Rubesa 2006, 162–163) Aspazija raksta:

Man šī dienasgrāmata bez tīras psiholoģiskas intereses vēl bija svarīga tanī ziņā, ka Baškirceva bija vēl lieks pierādījums tam, ka arī sievietes "mazajās smadzenēs" var mājot ģeniāls gars, ka arī sieviete var darīt ievērojamus kultūras darbus. (Aspazija 1988b, 358)

Drosme un neordinaritāte raksturo arī Aspazijas laikabiedri **Zemgaliešu Birutu** (Konstance Augustīne Grencione 1878–1906), kura rakstīja, piedalījās 1905. gada revolūcijā⁵¹ un kā vienīgā sieviete deviņu rakstnieku skaitā

⁵⁰ Aspazija apkopojusi šos faktus rakstā "Sieviete kultūras vēsturē", izceļot tādus, viņasprāt, spīdošus sieviešu talantus kā Perikla laikmeta Aspaziju, zinātnes talantu Hipatiju, ievērojamo matemātikas profesori Soņu Kovaļevsku, franču fiziķi un filozofi Sofiju Žermēnu, Žoržu Sandu u. c. (Aspazija 1988b, 356–357)

⁵¹ Akuraters darbā "Dienų atspindumi" (pirmoreiz izdots 1924. gadā) par Zemgaliešu Birutas dalību 1905. gada revolūcijā raksta: *Mums, latviešiem, tai revolūcijā bija daudz sieviešu līdzdalībnieku. Bet dziļi idejiski pārliecinātu revolucionāru sieviešu tik maz. [...] Zemgaliešu Biruta, mirdzošs izņēmums. (Akuraters 1996, 49)*

parakstīja “Dzelmes” 5. (augusta) numurā publicēto manifestu “Mūsu mākslas motīvi” (zināms arī kā latviešu dekadentu manifesti). Arī Zemgaliešu Biruta pieder pie aizmirstajām latviešu rakstniecēm. Viņas darbi paliek izkaisīti periodikā līdz pat 2005. gadam, kad gandrīz 100 gadus pēc viņas nāves Kārļa Vērdiņa sakārtojumā iznāk Zemgaliešu Birutas dzejas izlase “Sārtais skūpstis”. Atzīstot, ka *dažs dzejolis pelnījis ko vairāk par aizmiršanu*, Vērdiņš izsaka cerību, ka caur šo krājumu, *Zemgaliešu Biruta lasītāja prātā godpilni stāvēs blakus saviem laikabiedriem* – 20. gadsimta sākuma jaunajiem latviešu dzejniekiem (Vērdiņš 2005, 91).⁵² Vērdiņš norāda arī uz to, ka pēc autores nāves laikabiedri gan sacer jūsmīgas atmiņas par Zemgaliešu Birutu, taču nemaz nesteidzas *sakopot grāmatās viņas atstātos darbus*.⁵³ (Turpat, 79) Stāsts par Zemgaliešu Birutu un viņas tekstiem ir arī stāsts par to, ka sieviete no literatūras vēstures mēdz pazust daudz ātrāk, lai arī viņas devums nav mazāks kā viņas kolēģu vīriešu atstātais. Tādējādi izveidojas situācija, kurā šādas rakstnieces pieminējumi literatūras vēstures pētījumos pat literatūrpētniekiem var šķist kā *apstākļu sakritība, varbūt pat kuriozs*. (Turpat, 78)⁵⁴

19. gadsimta beigās sieviete latviešu literatūrā bija reta parādība. Kā raksta Paula Jēgere-Freimane:

Viņai vajadzēja ļoti lielu talantu un gara spēku, lai izrautos no sievietes ikdienas darba, [...] lai ar aizspriedumiem cīnīdamās iegūtu radīšanas darbam nepieciešamo izglītību un lai ar vērtīgiem darbiem nostiprinātu savu pozīciju līdzās vīrietim rakstniekam. (Jēgere-Freimane 1936, 220)

⁵² Salīdzinot Zemgaliešu Birutas un viņas laikabiedres Aspazijas dzeju, Vērdiņš gan secina, ka Zemgaliešu Biruta nav liekama literatūras kanonā blakus Aspazijai, jo viņu dzejas kvalitātes nav līdzvērtīgas. Plašāk sk. Vērdiņš 2012, 78.–86. lpp.

⁵³ Zemgaliešu Biruta rakstījusi ne tikai dzeju, bet arī prozu, viņa radījusi aptuveni 20 prozas tekstu (skices, tēlojumus, vienu “dramatisku studiju”). Prozas centrā ir indivīda (visbiežāk – sievietes), mākslinieka dvēseles pārdzīvojumi. Zemgaliešu Birutas proza līdz šim tā arī palikusi izkaisīta periodikā.

⁵⁴ Reizē Vērdiņš norāda, ka 21. gadsimtā tieši Zemgaliešu Birutas marginalitāte ir tā, kas raisa interesi par autori, īpaši feministiskajā literatūrpētniecībā, kā piemēru minot arī Intas Miškes-Ezergailes darbā “Nostalgija un viņpuse” analizēto Vizmas Belševicas dzejoli no cikla “Laika raksti”, kur dzejoļa analīzei par izejas punktu ņemts tā epigrāfs: *Ir 1906. gada 15. decembris. Ohrankas vajāta, iet nāvē Zemgaliešu Biruta.* (Vērdiņš 2012, 78) Ezergaile raksta: *Krājuma priekšpēdējais dzejolis vēsta par dzejnieci – sievieti. Spriežot pēc dzejoļa novietojuma tik nozīmīgā vietā, varētu apgalvot, ka tas savā būtībā iecerēts kā pēdējais vārds [...]. Belševica noslēdz “Dzeltu laiku”, runājot sievietes–dzejnieces balsi, turklāt tādas, kas pēc vispārēja atzinuma bija margināla. Uzskatot, ka šajā dzejolī izlauzies pašas Belševicas aizvainojums par nepelnītajiem pārmētiem un uzspiestās klusēšanas periodu padomju laikā, Ezergaile runā par to, ka šajā tekstā parādās arī joprojām apspiestās sievietes stāvoklis sabiedrībā.* (Ezergaile 2011, 469–470) Iespējams argumentēt, ka šeit parādās arī sieviešu literārā tradīcija, jo Belševica raugās pagātnē caur Zemgaliešu Birutu, savu priekšteci latviešu literatūrā, un tradīcija parādās nevis tāpēc, ka viņas rakstītu līdzīgi, bet gan tāpēc, ka viņas vieno kopīga vēsture – sievietes apspiestības un marginalitātes sabiedrībā vēsture.

Taču jau 20. gadsimta pirmajā desmitgadē, un jo īpaši pēc Pirmā pasaules kara, sievietes sāka ieņemt būtisku vietu latviešu literatūrā. Par to liecina arī sieviešu rakstniecības pieminēšana gan tā laika literatūrkritiskos, gan literatūrvēsturiskos apcerējumos. Piemēram, Andrejs Upīts rakstā “Mūsu jaunās rakstnieces” aplūko Antijas, Angelikas Gailītes un Ivandes Kaijas prozu. (Upīts 1913, 659–672) Arī “Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē” Upīts sieviešu literatūrai velta atsevišķu nodaļu (“Sieviešu literatūra”), kurā iekļauj tādas rakstnieces kā Anna Ķeniņa, Angelika Gailīte, Līciņa Paula, Antija, Ivande Kaija, Grietiņa, Klitija. (Upīts 1921, 360–372) Savukārt Aspaziju un Annu Brigaderi viņš izdala atsevišķi: pirmo pie reālistiskajiem protesta dzejniekiem, otro – pie pirmajiem jaunromantiķiem. Šāds dalījums norāda uz to, ka jēdziens “sieviešu literatūra” tiek lietots, lai apzīmētu nevērtīgākus darbus jeb, kā parāda Upīts, – tekstus, kas interesējas vienīgi par (šķietami) triviālām tēmām un tādēļ nav tā vērti, lai tos iekļautu jebkāda veida literatūras kanonā.⁵⁵

Lai gan ir daudz iemeslu, kādēļ diskusijas par rakstniecēm ir bijušas paviršas un vienpusīgas, viens no iemesliem ir arī tas, ka sieviešu literatūras vēsture ir tikusi reducēta līdz dažām rakstniecēm, atsaucoties uz kurām, teoretizē par visu sieviešu literatūru. Aspazija un Brigadere vienmēr aplūkotas ārpus “sieviešu literatūras” jeb, kā raksta Jēgere-Freimane: *Ilgus gadus mūsu literatūrā bija tikai divi sieviešu vārdi ar zelta skaņu: Aspazija un Anna Brigadere* (Jēgere-Freimane 1936, 220), norādot uz to, ka Aspazija un Brigadere gandrīz vienīgās reprezentēja latviešu sieviešu rakstniecību ilgā laika posmā.⁵⁶ Parasti Aspazija un **Anna Brigadere** (1861–1933) tiek salīdzinātas, pretstatot vienu otrai. Tādējādi, kā norāda Kusiņa, tiek ignorēts kopīgais gan abu rakstnieču dzīvēstāstos (jaunībā abas strādā par mājskolotājām, šuvējām, kas ir tajā laikā sievietei pieejamās profesijas, vēlāk abas autore ir pirmās profesionālās latviešu rakstnieces, kas ar rakstniecību pelna iztiku), gan daiļradē (darbos svarīgi autobiogrāfiskie elementi). (Kusiņa 2013, 73) Arī šajā gadījumā literatūras vēsture atklājas kā fikcija: rakstnieces tajā ne tikai iekļautas izlases kārtā, bet

⁵⁵ Neskatoties uz dažādajiem talantiem, spēju dažādību, atšķirīgajiem skatījumiem un atšķirībām rakstītajā, kritiķa vērtējumā pārsvaru gūst *raksturīgās sievišķās līdzības*, drīzāk atklājot, ka Upīša mēģinājumi klasificēt sieviešu rakstīto literatūru parāda paša kritiķa aizspriedumus par sievišķo, izsakot tādas domas kā, piemēram, sievietes teksts sastāv no *autobiogrāfiskās vaļsirdības un tukšuma*, tas ir *seklis, neskaidrs, pilns sīkumiem, bez centra*, tajā dominē *sīki personīgais un šauri familiārais*. (Upīts 1913, 659–672) Paradoksāli, bet Upīts nekad nebūtu rakstījis par sieviešu literatūru vispār, ja sievietes jau tajā laikā nebūtu ieņēmušas redzamu vietu latviešu literatūrā.

Arī no 1935. līdz 1937. gadam izdotajā “Latviešu literatūras vēsturē” Aspazija un Brigadere izdalītas atsevišķi, viņām veltītas atsevišķas nodaļas.

⁵⁶ Plašāk par Aspaziju, Brigaderi un latviešu literatūras kanonu sk. Meškova 2003, 276–297; Meškova 2010, 241–253.

arī aplūkotas veidos, kas nespēj līdz galam piekļūt viņu devumam literatūrā, jo tas tiek vērtēts un interpretēts kultūras noteiktajās patriarhālajās robežās.⁵⁷

20. gadsimta sākumā, kad veidojās attiecības starp rakstnieču paaudzēm, Aspaziju vieno vēstuli draudzība ar rakstnieci **Ivandi Kaiju** (Antonija Lūkina 1876–1942) – pirmo latviešu sievieti – romāna autori.⁵⁸ Sarakste dod ne tikai ieskatu abu rakstnieču ikdienā, attiecībās ar vīriem, bet atklāj arī latviešu rakstnieces pozīciju 20. gadsimta sākumā. Sieviete, lai viņa varētu rakstīt, jāpārvar gan sadzīves apstākļi, gan ekonomiskie ierobežojumi. Piemēram, Antonija Lūkina 1912. gada 4. jūlijā Aspazijai raksta: *Kad Tev atkristu rūpes par saimniecību, šūšanu utt., tad Tu arī spētu vairāk koncentrēties ap savām domām un idejām.* (Grīnuma 1997, 169) Arī radoša un feministiski noskaņota sieviete 20. gadsimta sākumā uzņemas ģimenes saimniecības rūpes, kas atstāj mazāk laika un spēka strādāt radošu darbu. Piemēram, Aspazija Cīrihē 1912. gada 18. martā Ivandei Kaijai raksta:

man nūdien visus šos gadus maz laika ir bijis garīgi attīstīties, par daudz mani aizņēma nelabie apstākļi un vienkāršs, rupjš, fizisks darbs, jo biju reizē apkopēja, ēstvēritāja, lāpītāja, mūza, draudzene etc. etc. Es īstenībā nedzīvoju pate savu dzīvi, – sievietes tikai to prot, – un tādēļ arī tik maz rakstīju. (Grīnuma 1996, 219)⁵⁹

Radoša sieviete ikdienā ģimenē cīnās par savām tiesībām rakstīt. Piemēram, Antonija Lūkina Rīgā 1912. gada 7. februārī raksta:

.. par manu jaunāko darbu, pie kura strādāju jau no pērnvasaras, mans vīrs saka “Dreck” [Mēs (vācu val.). – Z. K.]. Neskatoties uz visu to, es tomēr ar parasto maza gara iedomību tuos pie sava un nemetu spalvu kaktā. (Grīnuma 1996, 217)

Ivande Kaija, rakstot “Iedzimto grēku”, cīnoties ar vīra nosodījumu, ar sabiedrības aizspriedumiem, no Aspazijas saņem morālu un garīgu atbalstu. Aspazija, uzsverot arī viņu abu lomu kā priekštecēm, Ivandei Kaijai raksta:

.. mums ir citām jāizlauž ceļš. Labi, ka Tu savu romānu raksti, tur Tu visu vari kraut iekšā, un es jau nu arī netaupīšu [...]. (Grīnuma 1996, 224) *Raksti jeb drukā Tu savu romānu, mums, priekštecēm, vajag sacelt ētisku revolūciju.* (Turpat, 227)

Un: *.. Tavs romāns ir stipri sensacionāls, viņš nāk ar jaunām idejām. Uzbrukumi, protams, Tev būs, bet, jo sīvāki tie būs, jo vairāk tie pacels Tava darba vērtību un jo vairāk interesēs uz pirkšanu publiku. Katrs jaunu ideju nesējs ir cīnītājs, jo viņš iet*

⁵⁷ Plašāk sk. Kusiņas promocijas darbu (Kusiņa, 2013).

⁵⁸ Ivandes Kaijas pirmais romāns “Iedzimtais grēks” publicēts 1913. gadā.

⁵⁹ Baņuta Rubesa, domājot par laikmeta nozīmi sievietes dzīvē, raksta: *Daudz kas liecina, ka Rainis kā laulības partneris bija liels despots. Bet lielākais un galvenais despots tomēr bija laikmets. Ar vienu despotu Aspazija varēja tikt galā, ar diviem – ne.* (Rubesa 2006, 164) [Izcēlums mans. – Z. K.]

pret vecu. Tu zināsi, kā man savā laikā gāja ar "Zaud[ētām] ties[ībām]" un kā vispār man iet kā nemiera nesējai. (Aspazija 1988a, 532)⁶⁰

Arī Gundega Grīnuma Aspazijas un Ivandes Kaijas vēstule teksts uzsver priekšplānā izvirzīto sieviešu "atsvabināšanās" kustības motīvu. (Grīnuma 1997, 164) Kā raksta Ineta Lipša, Ivandes Kaijas loma latviešu sieviešu kustības vēsturē nav mazāk svarīga kā Aspazijas devums, norādot uz to, ka *Aspazija bija strādniecības un sociāldemokrātu ikona, kamēr Ivande Kaija šo kustību sociāli paplašināja*, simbolizējot vidusšķiras jeb pilsonības sievietes. Reizē Lipša norāda arī uz to, ka *sociālajā atmiņā tikai sociāliste Aspazija tiek uzskatīta par visas sieviešu kustības simbolu* (Lipša 2014, 330), tādējādi Kaijas devums sieviešu kustībā ticis noklusēts, aizmirsts, izsvītrots, tāpat kā viņas vārds literatūras vēsturē.⁶¹

1941. gadā **Veronika Strēlerte** (Rudīte Johansone 1912–1995), rūpējoties par Aspazijas krājuma "Zem vakara zvaigznes" izdošanas lietām, vairākkārt apciemo dzejnieci. Strēlertei ir svarīgas arī Aspazijas domas par viņas nesen iznākušo dzejoļu krājumu "Lietus lāse" (1940), un vēstulē Aspazijai Strēlerte raksta:

Man liels prieks, ka Jūs manā grāmatiņā atrodi arī šo to tīkamu. Par kaut kādu salīdzināšanos ar Jums jau nav ko sapņot, ne tās švunkas, ne varēšanas. (Strēlerte 2012, 454)

Saulcerīte Viese biogrāfiskajā darbā par Aspaziju "Mūžīgie spārni" ieraksta saikni starp abām dzejniecēm, – gan to, ka Aspazija Strēlerti iesauc par Zvaigžņu meitenīti, gan to, ka: *Jaunā dzejniece [Strēlerte. – Z. K.], vēl skolniece būdama, bija lasījusi Aspazijas dzeju. Vismīlāk mēnessgaismā. (Viese 2004, 443)* Savukārt Margita Gūtmane darbā "Dzīve ir viens vella izgudrojums. Veronika Strēlerte manās atmiņās" nosauc Strēlerti par latviešu lielāko dzejnieci – blakus Aspazijai.⁶² (Gūtmane 2012, 190) Savienojot abas dzejnieces sieviešu literārajā tradīcijā, iedaļā "Aspazija" Gūtmane raksta: *man tā likās*

⁶⁰ Ne tikai Aspazija morāli atbalsta Kaiju, bet arī otrādi. Kaija praktiski aizstāv savu priekšgājēju Aspaziju, ne tikai vēstulēs Rainim izsakot savu sašutumu par viņa attieksmi pret dzīvesbiedri, bet arī rūpējoties par Aspazijas darbiem Latvijas izdevniecībās, teātros, laikrakstu redakcijās u.c. Viņa nāk klajā ar "Vaidelotes" autoras 25 gadu darba jubilejas ideju un iesaistās tās īstenošanā (uzsāk naudas balvas vākšanu, rīko Aspazijas dzejas vakarus un lugu izrādes utt.). (Grīnuma 1997, 166)

⁶¹ Te var minēt arī Ivandes Kaijas vēl arvien npublicētās dienasgrāmatas un vēl aizvien neīstenoto Kaijas, Aspazijas un Raiņa sarakstes zinātnisku izdevumu – *runa ir par sējumu četršimt piecšimt lappušu biezumā*. (Grīnuma 1997, 162)

⁶² Arī Veronika Strēlerte ir viena no piemirstajām autorēm. Tas uzsvērts viņas "Rakstu" komentāros: *Ar Veronikas Strēlertes Rakstu sējumiem nolīdzinām parādu dzejniecei, dodot iespēju viņas dzejoļiem, atdzejojumiem, literatūrkritiskajiem rakstiem, publicistikai, prozai atgriezties mājās, pie latviešu lasītāja [..]. (Strēlerte 2008, 258)*

pilnīgi dabīga un loģiska secība: Aspazija – Strēlerte. (Turpat, 68) Un Gūtmanei pašai ir svarīgi, ka pirms viņas ir rakstījusi Strēlerte, viņai ir svarīgi Strēlerti iemūžināt tekstā.

Virdžīnijas Vulfas daudzās esejas par rakstniecēm sievietēm atklāj Vulfas vajadzību definēt savu literāro identitāti attiecībā pret savām priekštecēm – rakstniecēm sievietēm. Piemēram, esejā “Profesijas sievietēm” (*Professions for Women*) Vulfa raksta:

Jo ceļš tika sagatavots jau pirms daudziem gadiem – Fanija Bērnijs (Fanny Burney), Afra Bēna (Aphra Behn), Harieta Martinava (Harriet Martineau), Džeina Ostina (Jane Austen), Džordžs Eliots (George Eliot) – daudz slaveni sievietes, un vēl vairāk tādu, kas ir nezināmas un aizmirstas, ir bijušas pirms manis, padarot ceļu gludu un vadot manus soļus. (Woolf 1942, 235)

Vulfa uzskatīja: ja sievietes saprastu, kas notika ar viņu mātēm un vecmāmiņām, viņas būtu ceļā uz to, ka saprastu, un, iespējams, spētu izmainīt savu stāvokli sabiedrībā. (Vulfa 2002, 90)

Sieviešu literārā tradīcija ir pilna ar caurumiem un robiem sieviešu literārās slavas nepastāvības dēļ. Lai arī savas dzīves laikā maza grupiņa rakstnieču baudījušas slavu, spožu literāro prestižu, ar laiku arī šīs rakstnieces izzūd bez pēdām no nākamo paaudžu redzesloka. Kā atzīst angloamerikāņu feministes, rakstnieces neredzamību rada arī tradīcijas trūkums un viņas marginalitāte vīriešu dominētajā kultūrā, kā arī viņas sociālā, politiskā un psihiskā fragmentācija. Atsedzot un ieraugot sieviešu literāro tradīciju, iespējams labāk saprast, ka Aspazija nebija nedz viena, nedz arī anomālija. Viņa bija arī kas vairāk par sava laika pārstāvi un balsi. Aspazija bija daļa no tradīcijas, kas pastāvēja pirms viņas un turpinās joprojām.